

Divorce The Wife On The Basis Of Hardship And Embarrassment Caused By Beating

Sedigheh HeidariMajd¹, Khadijeh Mozafari², and Mahsa Kahband³

1. Doctoral Researcher in Women's Rights in Islam, Department of Women's Studies, Tarbiat Modares University. Email: dhuha.majd.1987@gmail.com
2. Corresponding author, Law Department, Alzahra University, Tehran, Iran. Email: kh.mozafari@alzahra.ac.ir
3. Bachelor of Laws, Law Department, Alzahra University, Tehran, Iran. Email: mahsakhvd@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 15 February 2025
Received in revised form 06 July 2025
Accepted 16 August 2025
Available online 01 October 2025

Keywords:

Divorce,
Proof of hardship and
embarrassment,
Assault,
Beating,
Divorce at the request of the
wife

ABSTRACT

Objective: In Iranian law, applications for divorce filed by the wife are accepted by the courts only in limited circumstances. One such circumstance is when the continuation of married life becomes so difficult for the wife that it is intolerable, a situation referred to as 'hardship and distress' (*usr va haraj*). Since the law does not specify the conditions under which hardship and distress resulting from physical violence are realized, judicial practice plays a decisive role in clarifying these conditions.

Method: The research method adopted in this study is analytical. It examines judicial decisions concerning the establishment or non-establishment of hardship and distress in cases where the wife has relied on allegations of physical assault and battery, and critically evaluates the approach taken by the courts. The main research question is what criteria courts employ to determine hardship and distress arising from physical violence, and whether these criteria are appropriate and fair.

Results: The findings support the article's hypothesis that criteria such as multiple criminal convictions of the husband or the continuity of violence should not be considered necessary conditions for establishing hardship and distress, and therefore should be subject to critique and reform. This is because violence is usually not a random or isolated occurrence, and even a single conviction of the husband for assaulting the wife may indicate a persistent pattern of violent behavior within the marital relationship.

Conclusions: In conclusion, it is recommended that the legislator enact specific regulations—particularly with regard to the burden of proof in cases of domestic violence—and facilitate this process for wives. Preventive measures related to divorce, such as continuous education for couples aimed at improving life skills, the provision of appropriate and timely psychological and legal counseling, and the training of judges, should also be prioritized and duly implemented by the relevant institutions.

Cite this article: HeidariMajd, Sedigheh, Mozafari, Khadijeh, & Kahband, Mahsa. (2025). Divorce the wife on the basis of hardship and embarrassment caused by beating. *Journal of Woman and Family Studies*, 13 (3), 159-180. <https://doi.org/10.22051/jwfs.2025.47222.3087>

© Author(s) retain the copyright.

DOI: <https://doi.org/10.22051/jwfs.2025.47222.3087>

Publisher: Alzahra University.

Introduction

Divorce, while legally permissible in Islamic law, is considered as the most detested of man's lawful rights in the eyes of God. Preserving the structure of the family and striving to strengthen it plays a vital role in maintaining social cohesion and nurturing individuals toward growth and perfection. Consequently, the legal system tries, as far as possible, to prevent divorce and family breakdown.

Nevertheless, in certain cases, divorce becomes inevitable. According to Article 1130 of the Iranian Civil Code, a woman may request a divorce from the court if the continuation of the marriage results in 'usr wa haraj' (i.e., a level of hardship or suffering that makes life intolerable). If such hardship is proven to the satisfaction of the judge, the court can compel the husband to grant the divorce. If compulsion proves impossible or the husband refuses, the judge has the authority to issue a divorce on behalf of the wife (Azizi, 2015).

While Article 1130 provides the legal definition of 'usr wa haraj' and examples of its manifestations, it does not detail the specific conditions under which physical abuse qualifies as such hardship. Therefore, judicial processing plays a decisive role in interpreting and applying these conditions.

The central question of this study is 'What criteria do Iranian courts use to determine whether physical violence represents 'usr wa haraj', and are these criteria fair and adequate?' This inquiry is particularly relevant given that domestic violence, especially physical abuse, is seldom accidental and often signals ongoing and severe marital conflicts.

According to national studies, approximately 30% of households in Iran report experiencing serious or severe forms of domestic violence, and 10% report injuries resulting in temporary or permanent harms (Ghazi Tabatabai et al., 2009). Moreover, after psychological abuse, physical violence represents the most common form of domestic abuse against women (Jafari & Parvin, 2022).

Despite the prevalence of such violence, it is ultimately up to the judge to determine whether the abuse has rendered marital life intolerable for the wife (Safaei & Emami, 2019). Current judicial procedures in family courts demand that women not only prove the occurrence of abuse but also establish that it has caused intolerable hardship. In practice, this often entails a criminal conviction against the husband for assault.

To pursue such a conviction, the woman must promptly report the abuse to the police, undergo forensic medical examination, and file a criminal complaint at the prosecutor's office. These steps are not always feasible or safe. This burdensome and time-consuming process can intensify the woman's suffering, undermining the protective intent of the judicial system (Hakimi Sadr et al., 2023).

Method

Describe This study adopts a descriptive-analytical approach based on documentary and library-based data collection methods. By analyzing the judicial decisions issued by courts in response to the divorce petitions filed by wives on the grounds of 'usr wa haraj' (hardship)

resulting from physical abuse, the research seeks to answer the question ‘Does the current judicial practice effectively protect the rights of women experiencing hardship due to domestic violence, including various forms of battery, assault, and mistreatment?’

To explore this issue, a selection of court rulings in which wives have requested divorce based on hardship caused by physical abuse has been examined. The objective is to determine under what specific conditions physical abuse is considered by most judges as a manifestation of ‘*usr wa haraj*’.

The study first explores the legal concept of ‘*usr wa haraj*’ and then proceeds to analyze relevant court decisions to extract the judicial criteria of hardship due to physical violence. Finally, by critiquing certain rulings, the study identifies the corresponding legal gaps and the areas in need of reform, particularly where a divorce process should be facilitated due to the hardship already established. The study ends in making recommendations for legal reforms so as to improve the responsiveness of the judicial system in such cases.

Results

An analysis of judicial opinions indicates that courts commonly consider several conditions essential for establishing ‘*usr wa haraj*’ (undue hardship) due to domestic violence, particularly physical abuse. These conditions include a) recurrence of physical assault, b) sustained abusive conduct, c) existence of fear or bodily harm, d) severity of the violence, and e) requirement of a final criminal judgment. However, the current judicial practice imposes significant evidentiary burdens on women, often requiring them to remain in a violent domestic setting and undergo repetitive, time-consuming legal procedures for each instance of abuse. Based on the findings, the following criticisms are made against the prevailing judicial approach.

Difficulty in proving the hidden effects of chronic violence

A systematic review of 174 international studies on violence against women and children over the past decade demonstrated a rising trend in domestic violence and a significant correlation between physical abuse and psychological disorders, particularly post-traumatic stress disorders (PTSDs) (Debuquois, 2021). The lived experience of abused women has been characterized as “a life of suffering” (Lee, 2022). These women often report that leaving the marital home is not a simple option, and, in many cases, the society tacitly tolerates such violence (Groussi, 2023). Domestic violence is frequently viewed as a private family matter not warranting intervention by the police, judiciary, or social services (Abbott & Wallace, 2022), thereby making judicial proof particularly challenging.

Ignoring the wife’s individual circumstances

Intolerability should be judicially assessed according to the prevailing social norms (orf), yet those norms must be contextualized in light of the couple’s socioeconomic status, occupation, and level of education (Katouzian, 2022). However, most court rulings reviewed in this study failed to account for the unique physical and psychological state of each claimant. Given that patriarchal attitudes and the wife’s socioeconomic vulnerability are the

key predictors of domestic violence (Sharabetian et al.,2017),individualized assessment is essential for the fair application of the ‘usr wa haraj’.

Difficulty of proving domestic violence

The current legal standards require that hardship be both ongoing and provable through concrete evidence,often including a criminal conviction. However,Article 1130 of the Civil Code and its note aim to prevent ongoing hardship,not merely redress the past conduct. Accordingly,a wife may not be granted divorce solely based on the past mistreatment that has ceased (Azizi,2017). To address this imbalance,legislative reforms are recommended,specifically to shift the trouble of proving so that,once domestic violence within the marital context is confirmed,it can presumptively be attributable to the husband unless he proves otherwise.

Need for differentiated legal treatment of husband’s violence

Legal systems should distinguish between the violent acts perpetrated by the husband and those committed by third parties. Given the unique fiduciary and emotional obligations inherent in marital relationships,acts of violence by the husband should incur more severe legal consequences. This stricter approach not only addresses evidentiary obstacles within the private sphere of the household but also affirms the sanctity of familial respect and affection,which is a principle repeatedly emphasized by the supreme leader in his official statements.

Impact of domestic violence on children

Children exposed to domestic violence often endure overlapping psychological harms. The key factors in their lived experience include “barriers to learning and peer interaction” and a “persistent sense of threat in daily life” (Lee, 2022). Other common impacts include “learning impairments” and “recurrent punishment” (Danesh Nari & Khabiri, 2022). Exposure to parental conflict,particularly paternal violence against the mother,has a documented causal relationship with adolescent risky behaviors and psychological instability (Haqhi et al, 2017).

Conclusions

State An examination of judicial procedures reveals a relatively stringent approach adopted by Iranian courts toward divorce petitions based on ‘usr wa haraj’ (undue hardship),particularly those filed for spousal physical abuse. This judicial rigidity is subject to several criticisms.

First, from a legislative policy standpoint, the Iranian legal system,particularly as directed by Islamic jurisprudence,emphasizes the safeguarding of family integrity through taking legal measures that ensure the safety and dignity of women within the marital unit. Justice demands that part of the evidentiary burden be shifted onto the husband in such cases. In this regard,both judicial practice and legislative reform may consider adjusting the proof standards in terms of general or individualized circumstantial evidence.

For example,if a wife successfully proves a single instance of domestic violence resulting in criminal conviction,in subsequent petitions,the presumption of continued abuse may be inferred from the husband's prior record. In such cases,the burden of rebuttal may justifiably be shifted to the husband. This approach aligns with the principles of preventive justice and facilitates

access to legal relief for women subjected to violence, particularly where repeated litigation is not practically feasible.

Moreover, the courts should make fuller use of evidentiary tools within their discretion, such as appointing psychological experts to assess the extent of emotional and psychological harm stemming from physical violence. Evaluations conducted by clinical psychologists can be instrumental in confirming the severity and long-term effects of such abuse.

To determine whether 'usr wa haraj' exists, the courts should also give due consideration to the individual circumstances of the claimant wife, similar to how personal conditions are factored in religious obligations. These factors may include the woman's level of education, professional status, religious beliefs, cultural environment, and the attitudes of her family and community. However, the current law often fails to account for these personalized variables, which can significantly impact one's capacity to endure hardship.

Ultimately, Iranian judges possess both legal and jurisprudential capacity to determine 'usr wa haraj' based on a broad range of evidentiary indicators, such as circumstantial evidence, witness testimony, and legal presumptions (qarā'in wa amārāt). Importantly, there exists no statutory requirement for a final criminal conviction as a prerequisite for proving undue hardship. While such a ruling may serve as strong evidence of abuse, courts may independently recognize the existence of physical abuse and consequent hardship based on other credible forms of proof.

Author Contributions

The first author was in charge of designing the research, writing an outline for it, and collecting judicial verdicts, their criticisms and the corresponding sociological studies. The second author undertook the general and scientific revisions and presented legal opinions. The third author conceptualized the project, collected definitions for 'usr wa haraj' and battery, and took a share of critiquing judicial rulings.

Data Availability Statement

In this section, please provide details regarding where data supporting reported results can be found, including links to publicly archived datasets analyzed or generated during the study.

Ethical Considerations

All the stages of this research were conducted in accordance with ethical principles.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

بررسی و نقد طلاق زوجه به استناد عسروجرح ناشی از ضرب و شتم

صدیقه حیدری مجد^۱، خدیجه مظفری سبینی^۲، و مهسا کهنبد^۳

۱. گروه حقوق زن در اسلام، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه: dhuha.majd.1987@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، گروه حقوق، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران. رایانامه: kh.mozafari@alzahra.ac.ir

۳. گروه حقوق، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران. رایانامه: mahsakhvd@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف، بخش‌های درخواست طلاق از سوی زوجه در موارد معدودی مورد پذیرش دادگاه قرار می‌گیرد. یکی از این موارد، دشوار شدن ادامه زندگی برای زوجه به نحوی است که قابل تحمل نباشد که از آن به عسروجرح تعبیر می‌شود. از آنجاکه قانون، شرایط تحقق عسروجرح بر اثر ضرب و شتم را تعیین نکرده است، رویه قضایی نقش تعیین کننده برای تبیین این شرایط ایفا می‌کنند.

روش پژوهش، در این پژوهش به شیوه تحلیلی به بررسی آرای یافت شده در خصوص تحقق یا عدم تحقق عسروجرح در پرونده‌هایی که ضرب و شتم مورد استناد زوجه قرار گرفته است، پرداخته شده و رویکرد دادگاه‌ها مورد نقد قرار گرفته است. در واقع مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که دادگاه‌ها چه معیارهایی را برای تشخیص عسروجرح ناشی از ضرب و جرح به کار می‌گیرند و آیا این معیارها مناسب و منصفانه هستند؟

یافته‌ها فرض مقاله آن است که معیارهایی نظیر محکومیت متعدد کیفری زوج و استمرار خشونت برای تشخیص موضوع عسروجرح ضروری نیستند و باید در بوطه نقد قرار گرفته و بهبود یابند. چراکه خشونت معمولاً امری تصادفی نیست و یکبار محکومیت زوج به ضرب و جرح زوجه می‌تواند نشان دهنده رفتاری مستمر و خشونت‌آمیز در روابط میان زوجین باشد.

نتیجه‌گیری پیشنهاد می‌شود که قانون‌گذار به‌ویژه در خصوص بار اثبات اعمال خشونت در خانواده اقدام به وضع مقرر و تسهیل این امر برای زوجه کند. اقدامات پیشگیرانه در خصوص طلاق از قبیل آموزش‌های مستمر زوجین برای ارتقای مهارت‌های زندگی و ارائه مشاوره‌های روانی و حقوقی مناسب و به‌موقع در کنار آموزش قضات نیز باید در اولویت نهادهای ذی‌ربط قرار گیرد و رعایت باشد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹

کلیدواژه‌ها:

عسروجرح،

ضرب و جرح،

ضرب و شتم،

طلاق به درخواست زوجه،

آرای قضایی،

رویه قضایی.

استناد: حیدری مجد، صدیقه؛ مظفری سبینی، خدیجه؛ و کهنبد، مهسا (۱۴۰۴). بررسی و نقد طلاق زوجه به استناد عسروجرح ناشی از ضرب و شتم. *مطالعات زن و خانواده*.

<https://doi.org/10.22051/jwfs.2025.47222.3087>. ۱۸۰-۱۵۹ (۳)

ناشر: دانشگاه الزهرا (س). © نویسندگان.

مقدمه

طلاق به عنوان امری حلال اما مبعوض نزد خداوند شناخته شده است. حفظ بنای خانواده و تلاش برای مستحکم کردن آن نقش مؤثری در حفظ و استحکام بنای اجتماع و تربیت انسان‌های روبه‌تعالی و کمال دارد. بنابراین، نظام حقوقی نیز به‌درستی می‌کوشد تا حد امکان از وقوع طلاق و فروپاشی خانواده پیشگیری کند. البته این امر نیازمند دخالت همه نهاد‌های جامعه برای حفظ و حراست از خانواده است؛ به‌گونه‌ای که با آشکار شدن نخستین نشانه‌های خطر برای خانواده، حمایت‌های مشاوره‌ای، فکری، حقوقی و حتی اقتصادی برای حفظ کیان خانواده پیش‌بینی شود و اقدامات لازم انجام شود.

با تمام این اوصاف، در برخی موارد وقوع طلاق اجتناب‌ناپذیر است. به استناد ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی، زن می‌تواند در صورتی که دوام زوجیت موجب عسر و حرج زوجه باشد، به حاکم شرع مراجعه و تقاضای طلاق کند. چنانچه عسر و حرج یادشده در دادگاه ثابت و برای قاضی روشن شود، دادگاه می‌تواند زوج را به طلاق اجبار کند و چنانچه اجبار میسر نباشد یا زوج از طلاق امتناع کند، زوجه به اذن حاکم شرع طلاق داده می‌شود و در این حالت طلاق از سوی نماینده دادگاه در دفترخانه جاری می‌شود (اسدی، ۱۳۹۴). براساس بند ۴ تبصره ماده ۱۱۳۰، ضرب و شتم یا هرگونه سوءرفتار مستمر زوج که عرفاً با توجه به وضعیت زوجه قابل تحمل نباشد، از مصادیق عسروجرح محسوب می‌شود.

از سویی، در سند نکاحیه حق درخواست طلاق زوجه در ۱۲ بند تعریف شده است. بند دوم از این شروط دوازده‌گانه به سوءرفتار یا سوءمعاشرت زوج به‌حدی که زندگی را برای زوجه غیرقابل تحمل کند اختصاص دارد.

با توجه به آمار خشونت خانگی در ایران، به استناد یک پژوهش که با بررسی ۲۸ استان کشور انجام شده است، مشاهده می‌شود که ۳۰ درصد خانوارها خشونت جدی و حاد و ۱۰ درصد خشونت منجر به صدمه موقت یا دائم را گزارش کرده‌اند (قاضی طباطبایی و دیگران، ۱۳۸۸). علاوه بر این، خشونت فیزیکی پس از خشونت روانی بیشترین سهم از خشونت علیه زنان در خانه را دارد (جعفری و پروین، ۱۴۰۱). خشونت روانی به آن دسته از رفتارهای خشونت‌آمیزی گفته می‌شود که آزار روانی ایجاد می‌کند و سلامت روان و اعتمادبه‌نفس را تحت تأثیر قرار می‌دهد (یکه‌کار و همکاران، ۱۳۹۸).

بر این اساس روشن است که بسیاری از زنان در محیط خانواده خشونت را تجربه می‌کنند؛ اما تشخیص این که سوءمعاشرت به‌حدی است که ادامه زندگی را برای زوجه غیرقابل تحمل کند، با قاضی است (صفایی و امامی، ۱۳۹۸).

از سویی، با توجه به رویه قضایی در دادگاه‌های خانواده، زنان تحت خشونت خانگی برای بهره‌بردن از حمایت قانون در مواجهه با مردی که برخلاف ماده ۱۱۰۳ قانون مدنی اقدام به سوءمعاشرت کرده است، ناچارند فرایندی دشوار و طولانی را طی کنند. در رویه قضایی کنونی، لازم است زوجه برای اثبات سوءمعاشرت، به محکومیت کیفری زوج به ضرب و جرح استناد کند. این امر به این معناست که زن پس از قرار گرفتن در معرض خشونت، در صورتی که آثار ضرب‌دیدگی قابل مشاهده باشد، باید به کلانتری مراجعه کند، تحت معاینه پزشکی قانونی قرار گیرد و با دریافت گواهی ضرب و جرح به دادسرا برای شکایت کیفری مراجعه کند.

درحالی که طی کردن این فرایند در بسیاری از موارد ممکن نیست و بسیاری از قربانیان خشونت خانگی عملاً توان انجام این فرایند را به دلایل فردی و اجتماعی متعدد ندارند؛ دلایلی مانند ناآگاهی از ضرورت وجود حکم کیفری علیه زوج و اهمیت مستندسازی ضرب و جرح، مصلحت حفظ خانواده، حضور کودکان، ترس از خشونت بیشتر مرد، نداشتن سرپناه و نبود حامی به‌جز همان خانه‌ای که در آن تحت خشونت قرار گرفته‌اند، می‌تواند آغاز فرایند کیفری علیه زوج را برای زوجه غیرممکن کند. از سوی دیگر، نبود حمایت کافی اجتماعی از زنان تحت خشونت خانگی و شخصی و خانوادگی تلقی کردن این منازعات - حتی از سوی برخی نهاد‌های حمایتی و نظارتی مانند پلیس - (گروسی، ۱۴۰۲) بر دشواری اقدام علیه زوج از سوی زوجه می‌افزاید.

جست‌وجو میان پژوهش‌ها و مقالات نگاشته‌شده درباره طلاق ناشی از عسر و حرج نشان می‌دهد که موضوع ضرب و شتم یا ضرب و جرح به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر بر ایجاد عسر و حرج برای زوجه ویژه مورد توجه و بررسی قرار نگرفته است و معمولاً در کنار عوامل دیگر به آن پرداخته شده است. از این‌رو، اگرچه مقالات متعددی درباره عسر و حرج زوجه و شرایط تحقق آن نوشته

شده است، اما به طور خاص به موضوع ضرب و جرح توجه نشده است. بنابراین، نویسندگان پژوهش حاضر بر آن شدند که رویکرد قضات - که در آرای قضایی صادر شده منعکس شده است - نسبت به این موضوع را واکاوی کنند.

پژوهش حاضر در پی آن است که با بررسی آرای قضایی صادره از محاکم در دعوی طلاق به درخواست زوجه با استناد به عسرو حرج ناشی از ضرب و شتم، به این پرسش پاسخ دهد که آیا رویه قضایی موجود توان حمایت از حقوق زنان در شرایط عسر و حرج ناشی از خشونت خانگی - در قالب ضرب و جرح، ضرب و شتم و سایر مصادیق سوء معاشرت - را دارد یا خیر. در این راستا، مجموعه‌ای از آرای محاکم که بر مبنای ادعای زوجه مبنی بر تحقق عسر و حرج ناشی از ضرب و جرح صادر شده‌اند، مورد مطالعه قرار گرفته است تا روشن شود که از منظر غالب قضات، تحقق عسر و حرج ناشی از خشونت جسمانی تحت چه شرایطی احراز می‌شود.

بدین نکته نیز باید توجه داشت که اغلب زنان متقاضی طلاق صرفاً به دلیل یک واقعه منفرد اقدام به طرح دعوی نمی‌کنند، بلکه معمولاً مجموعه‌ای از عوامل و شرایط مشقت‌بار آنان را به این تصمیم سوق می‌دهد؛ از این رو، قضات دادگاه‌ها همواره وارد تشریح کامل جزئیات و تحلیل تمامی عوامل مؤثر بر صدور رأی نمی‌شوند. همین امر، فرایند استخراج معیارهای دقیق ضرب و شتم منتهی به عسر و حرج را دشوار می‌سازد. با این حال، برخی شرایط قابل شناسایی و تحلیل بوده که در این پژوهش به آن‌ها پرداخته می‌شود.

بر این اساس، مقاله حاضر می‌کوشد به این پرسش‌ها پاسخ دهد که: چه نوع ضرب و جرحی از منظر قضایی محقق عسر و حرج محسوب می‌شود؟ آیا زوجه برای اثبات عسر و حرج ناشی از ضرب و شتم نیازمند ارائه حکم کیفری محکومیت زوج است؟ رأی کیفری باید چه سطحی از شدت صدمات را احراز کند و آیا تکرار ضرب و جرح ضرورت دارد؟ همچنین، آیا شأن و موقعیت اجتماعی زوجه در تشخیص عسرو حرج تأثیرگذار است؟

روشی پژوهش

در این پژوهش به شیوه تحلیلی به بررسی آرای یافت شده در خصوص تحقق یا عدم تحقق عسرو حرج در پرونده‌هایی که ضرب و شتم مورد استناد زوجه قرار گرفته است، پرداخته شده و رویکرد دادگاه‌ها مورد نقد قرار گرفته است. در واقع مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که دادگاه‌ها چه معیارهایی را برای تشخیص عسرو حرج ناشی از ضرب و جرح به کار می‌گیرند و آیا این معیارها مناسب و منصفانه هستند؟

یافته‌های پژوهش

۱. عسر و حرج

۱-۱. مفهوم عسر و حرج: عسر در لغت در مقابل یسر قرار می‌گیرد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، الطریحی النجفی، بیتا). مفهوم عسر و حرج واژه «عسر» در لغت در مقابل «یسر» قرار می‌گیرد و به معنای تنگی، شدت و سختی آمده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، الطریحی النجفی، بیتا، ج ۳، ص ۴۰۱؛ الزبیدی، ۱۳۰۶). همچنین «حرج» به معنای تنگنا و مضیقه شدید به کار رفته و از جهتی هم معنا و نزدیک به مفهوم عسر دانسته شده است (همان، ص ۳۲۱). به اعتقاد مرحوم نراقی، «حرج» شدیدتر از «عسر» است و نسبت میان آن دو «عموم و خصوص مطلق» می‌باشد؛ بدین معنا که هر حرجی عسر است اما هر عسری لزوماً به حد حرج نمی‌رسد (نراقی، ۱۳۷۵). کاربرد عسر و حرج در قرآن کریم نیز مؤید همین معناست. در آیه «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (شرح: آیه ۵)، عسر در همان معنای سختی به کار رفته است. همچنین واژه «حرج» در قرآن به معنای تنگنا و سختی آمده است، آنجا که خداوند می‌فرماید: «مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ» (احزاب: ۳۳)؛ یعنی خداوند نمی‌خواهد شما را در مضیقه و سختی قرار دهد، بلکه هدف او پاکیزگی و خیر شماست. در فقه نیز گاه برای تعدیل احکام ابتدایی که ممکن است در شرایط خاص با عدالت و انصاف سازگار نباشد، قواعدی پیش‌بینی شده است تا مانع تحمیل مشقت‌های شدید و غیرقابل تحمل شود. قاعده «نفی عسر و حرج» از جمله این قواعد است که هرگاه اجرائی حکم اولیه موجب مشقت غیرقابل تحمل شود، اثر آن حکم را تعدیل یا

برطرف می‌سازد. در تأیید این قاعده، فقها به «قاعده لطف» نیز استناد کرده‌اند؛ به این بیان که هدایت‌گری شارع اقتضا می‌کند نه تنها تکلیف غیرقابل انجام را بر مکلف تحمیل نکند، بلکه از وضع احکامی که موجب سخت‌گیری شدید و خارج از طاقت انسان است نیز پرهیز کند (حسینی مراغی، ۱۴۱۸ق).

۲-۱. ادله قاعده نفی عسرو حرج

۱-۲-۱. قرآن کریم

در فقه، عسرو حرج یا قاعده لاجرح مبتنی بر آیات متعدد است، آیه ۷۸ سوره حج «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ: در دین برای شما حرجی قرار داده نشده» و همچنین آیه ۱۸۵ سوره بقره: «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ: خداوند برای شما آسانی می‌خواهد و بر برای تان دشواری نمی‌خواهد» به این قاعده اشاره دارد. علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۲۸۶ سوره بقره (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا) عنوان کرده‌اند تمام حق خدا بر بنده این است که سمع و طاعت داشته باشد و معلوم است که انسان تنها در پاسخ فرمانی می‌گوید «طاعه» که اعضا و جوارحش بتوانند آن را انجام دهند (طباطبایی، ۱۳۷۸).

۲-۲-۱. سنت

از منظر روایات، روایتی از امام صادق علیه‌السلام مورد استناد قرار می‌گیرد هنگامی که از ایشان در مورد مسح ناخنی که زخم شده و آن را با پارچه بسته‌اند سؤال می‌شود می‌فرمایند خداوند فرموده در دین بر شما حرجی قرار داده نشده است، پس بر آن مسح کن (حر عاملی، ۱۳۷۴) همچنین روایتی دیگر از امام صادق که توسط ابوبصیر روایت شده است با همین مضمون (قدرتی و حیدری، ۱۴۰۰) و حدیثی از امام صادق (ع) به نقل از رسول اکرم (ص) «... ان الله تعالى كان اذا بعث نبيا قال له اجتهد في دينك ولا حرج عليك وان الله تعالى اعطى امتي ذلك حيث يقول ما جعل عليكم في الدين من حرج» (کلینی، ۱۳۶۹: ۲۰۴). از مجموع آیات و روایات می‌توان دریافت خداوند از بخشش و مرحمت خود احکام سخت و دشوار را از افراد برداشته که به آن قاعده نفی عسرو حرج می‌گویند، این قاعده به این معناست که هرگاه مسئولیتی دارای سختی و دشواری بسیاری باشد آن وظیفه ساقط می‌شود. قاعده عسرو حرج در طلاق از قواعد ثانویه فقهی است و قاعده اولیه در مورد طلاق اختیار آن را دست شوهر داده‌است. اما هرگاه دوام زناشویی برای زن همراه با مشقت شدید شود و شوهر زن را طلاق ندهد، به‌عنوان قاعده ثانوی زن می‌تواند از حاکم تقاضای طلاق کند. فقهای بزرگی از قبیل صاحب جواهر و شهید ثانی هر مشقتی را عسرو حرج به شمار نیاورده‌اند چرا که مشقت در بسیاری از تکالیف وجود دارد پس عسرو حرج به معنای مشقت بسیار شدیدی است که عادتاً قابل تحمل نیست.

۲. ضرب و جرح و ضرب و شتم

۱-۲-۲. مفهوم ضرب و جرح

مفهوم «ضرب و جرح» در عرف با مفهوم «ضرب و شتم» مترادف دانسته شده است و به جای یکدیگر استفاده می‌شود اما این دو مفهوم در لغت با یکدیگر تفاوت معنایی دارند. «ضرب» به صدماتی گفته می‌شود که بدون از هم‌گسیختگی ظاهری نسجی و جاری شدن خون ایجاد می‌شود مانند تورم سرخی کبودی و خون‌مردگی (گودرزی، ۱۴۰۰). «جرح» به مواردی گفته می‌شود که بافت‌های بدن از هم گسیخته و اغلب با خونریزی همراه است مانند پارگی، خراشیدگی، بریدگی سطحی یا عمیق (همان). «شتم» به معنای ناسزا گویی، بدگویی و فحش دادن است (معین، ۱۳۸۴: ۶۱۳) و در حقوق ذیل جرائم توهین، کذف یا افترا قرار می‌گیرد. قانون‌گذار در بند ۴ تبصره ماده ۱۱۳۰ از عبارت ضرب و شتم استفاده کرده است که با توضیح گفته شده، شامل صدمات بدنی (ضرب) و فحاشی و بدگویی (شتم) می‌شود. هر چند در عرف ممکن است ضرب و جرح به اشتباه ضرب و شتم هم گفته شود اما به نظر می‌رسد قانون‌گذار هر دو موضوع ضرب و شتم را از مصادیق عسرو حرج دانسته است. لذا آزار و اذیت کلامی نیز می‌تواند اسباب دشواری و ناممکن شدن ادامه زندگی را برای زوجه فراهم آورد لیکن در مقاله حاضر موضوع ضرب و جرح زوجه توسط زوج مورد بررسی قرار گرفته است و موضوع شتم به معنای اقسام فحاشی، توهین، بدگویی و بددینی مورد مطالعه قرار نگرفته است.

۲-۲. شرایط ضرب و شتم منجر به عسرو حرج

با بررسی آرای صادره از دادگاه‌ها برخی از شرایطی که به زعم قضات برای تحقق عسرو حرج زوجه و غیرقابل تحمل بودن ادامه زندگی برای وی ضروری است قابل استخراج می‌باشد. طی این بررسی شروط تکرار ضرب و شتم، استمرار و شدت آن بیشتر مورد توجه دادگاه‌ها قرار گرفته است که در ادامه هر یک از شروط و آرای صادره در خصوص آن مورد مطالعه قرار می‌گیرد:

۲-۲-۱. تکرار ضرب و شتم

برخی از آرای ی که تکرار ضرب و شتم برای تحقق عسرو حرج را ضروری می‌دانند از قبیل رأی بدوی صادره از شعبه اول دادگاه خانواده شهرستان نکاح (<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/23050>) است. دادگاه با توجه به محکومیت زوج به پرداخت دیه به دلیل ضرب و حرج زوجه و همچنین حکم کیفری تحمل ۳ ماه و ۱ روز حبس به دلیل استنکاف از پرداخت نفقه و شهادت شهود مبنی بر سوء معاشرت و اعتیاد زوج، مبادرت به صدور حکم طلاق کرده است. طی درخواست تجدید نظر، زوج منکر اعتیاد (۳ سال ترک) و سوء معاشرت بوده و محکومیت به دیه کمتر از خمس را محقق عسرو حرج ندانسته است. با این حال دادگاه تجدید نظر، رأی دادگاه نخستین را ابرام کرده است. لیکن طی فرجام‌خواهی زوج، شعبه ۱۶ دیوان عالی کشور عنوان کرده است «دلایل و مستندات فرجام‌خوانده دلیلی بر وجود سوء معاشرت و سوء رفتار مکرر و مستمر زوج در زندگی مشترک نبوده و وجود یک مورد محکومیت زوج به پرداخت دیه به دلیل ضرب و حرج در حق زوجه به نوعی نیست که ادامه زندگی را برای زوجه غیرقابل تحمل کرده و منتهی به عسرو حرج زوجه شود و به خصوص این که پاسخ آزمایش اعتیاد اعلامی از طرف پزشکی قانونی نیز منفی اعلام شده لذا پرونده به دادگاه هم‌عرض جهت بررسی بیشتر ارجاع داده می‌شود». همچنین در لایحه تقدیمی به شعبه ۲۵۴ دادگاه خانواده ۱ استان تهران (<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/25871>) نیز زوجه مشاهده می‌شود: «۵ سال است با هم اختلاف داریم و به همین دلیل از داشتن فرزند امتناع می‌کنیم و زوج بارها مرا زده است» وی همچنین به استناد به محکومیت کیفری زوج به ضرب و حرج و توهین و سوء معاشرت مستمر خواهان طلاق است (استناد به رد دادخواست زوج به تمکین نیز کرده است) با این حال در رأی صادره عنوان شده است یک نوبت محکومیت زوج برای پایان زندگی به نفع هیچ یک از زوجین نیست لذا به دلیل فقد مستندات کافی و عدم احراز تخلف شرط ضمن عقد و عسرو حرج خواسته خواهان را وارد ندانسته و رأی بر بطلان دعوا صادر و دادگاه تجدید نظر آن را ابرام کرده است.

۲-۲-۲. استمرار سوء رفتار

برخی از آرای صادره از محاکم، برای تحقق عسرو حرج سوء رفتار مستمر زوج را شرط می‌دانند و گاه ممکن است بیش از یک بار محکومیت کیفری نیز نتواند این استمرار را برای دادگاه ثابت کند به عنوان مثال: شعبه ۳۰ دادگاه تجدید نظر استان تهران (<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/32516>) برخلاف رأی دادگاه بدوی، استناد زوجه به محکومیت زوج به ضرب و حرج در دادگاه کیفری، یک بار محکومیت به ضرب و حرج همراه با استشهاد محلی مبنی بر سوء معاشرت زوج و همچنین عدم توفیق داوران بر سازش زوجین را محقق عسرو حرج ندانسته و اعلام کرده است: «نظر به اهمیت بنیان خانواده و ضرورت حفظ آن از فروپاشی و نظر به این که هر سوء معاشرت زوج ولو به هر اندازه مجوز طلاق برای زوجه نیست بلکه منظور ضرب و شتم و یا سوء معاشرت مستمری است که ادامه زندگی را عرفاً برای زوجه غیر قابل تحمل نماید، اعتراض تجدید نظر خواه وارد و رأی به بطلان دعوی خواهان صادر می‌کند» در رأی صادره، استمرار سوء معاشرت و ضرب و حرج شرط احراز عسرو حرج تعیین شده است.

در رأی صادره از شعبه یک محاکم دادگستری رودبار [لینک] زوجه به استناد به دو فقره محکومیت زوج به ترتیب به ضرب و حرج و عدم پرداخت نفقه درخواست طلاق کرده است. دادگاه بدوی رأی به صدور طلاق قضایی کرده است اما طی فرجام‌خواهی، شعبه ۲۳ دیوان عالی کشور رأی صادره را واجد ایراد دانسته است چرا که محکومیت زوج به یک بار ضرب و حرج که آن هم به گفته زوج تصادفی رخ داده در شرایطی از مصادیق عسرو حرج محسوب می‌شود که همراه با سوء رفتار مستمر زوج باشد. حال آن که از اوراق

پرونده سوءرفتار مستمر زوجه برداشت نمی‌شود؛ بنابراین رأی قابلیت تأیید ندارد و برای رسیدگی دوباره به همان شعبه ارسال می‌شود.

مثالی دیگر در دادنامه ارجاع شده به شعبه یک دادگاه حقوقی عمومی شهرستان تاکستان [لینک] است. زوجه با استناد به محکومیت کیفری زوج به عسروجرح و سوءرفتار مستمر و اعتیاد او به مشروبات الکلی درخواست صدور حکم طلاق کرده است. دادگاه از طریق کالنتری محل در ارتباط با خصوصیات اخلاقی و اجتماعی زوج بررسی و پرونده استنادی را نیز مطالبه کرده است. نتیجه بررسی‌های محلی حکایت از تأیید اظهارات زوجه دارد. دادگاه عسروجرح زوجه را محرز اعلام کرده است و دادگاه تجدید نظر حکم دادگاه بدوی را ابرام کرده است. با این حال شعبه ۲۳ دیوان عالی کشور به استناد دادگاه بدوی به محکومیت کیفری زوج به ضرب و جرح ایراد کرده است: «ضرب و شتم در صورتی مجوز طلاق است که همراه با سوءرفتار مستمر زوج بوده به گونه‌ای که زندگی را برای زوجه غیر قابل تحمل نماید و با یک بار ایراد ضرب حسب عرف، زوجه در عسروجرح محسوب نمی‌شود به ویژه این که زوج منکر ایراد ضرب بوده و موضوع با قسامه منتهی به محکومیت گردیده است». بنابراین، در این حکم نیز شدت و تکرار ضرب و جرح و محکومیت آن هر دو برای احراز عسروجرح لازم تلقی شده است.

در دادخواست تقدیم شده به دادگستری شهرستان زنجان (<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/9675>) زوجه به استناد محکومیت کیفری زوج به پرداخت دیه خواهان طلاق است. دادگاه بدوی حکم طلاق را با توجه به قطعیت حکم کیفری و شرایط زوجه (در یک خانه با همسر دیگر زوج به سر می‌برد) صادر کرده است. رأی شعبه ۲۳ دیوان عالی کشور برخلاف رأی دادگاه نخستین یکبار محکومیت زوج به پرداخت دیه ناشی از ضرب و جرح را از مصادیق عسروجرح ندانسته است: «عسروجرح موضوع این ماده عبارت از وضعیتی است که ادامه زندگی را برای زوجه با مشقت همراه ساخته و تحمل آن مشکل باشد و محکومیت زوج به علت ضرب و شتم آن هم یکبار در زندگی زناشویی محقق سوءرفتار مستمر زوج که عرفاً به لحاظ وضعیت زوجه قابل تحمل نباشد نیست».

۲-۲-۳. ایجاد خوف و ضرر جانی

در پرونده ارجاع داده شده به شعبه ۷ دادگاه حقوقی عمومی اسلامشهر (<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/28813>) به عنوان دادگاه بدوی و شعبه ۲ دادگاه تجدید نظر استان تهران متفقاً استناد زوجه به ضرب و جرح را از موارد عسروجرح ندانسته‌اند «این موارد از موارد عسروجرح تلقی نمی‌شود زیرا ضرب و جرح وارد شده به نحوی نیست که خوف ضرر بدنی از آن استنباط کرد بنابراین دادگاه حکم به بطلان دعوا صادر می‌نماید». در این رأی قضات تأکید بر شدت و خوف ضرر جانی در ضرب علاوه بر محکومیت قطعی زوج دارند.

در خصوص دعوی تمکین تقدیمی به شعبه ۷ دادگاه عمومی خانواده شهریار (<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/10579>) نیز زوجه با استناد به محکومیت زوج به ضرب و جرح در شعبه ۱۰۳ جزایی شهریار اظهار عدم تأمین جانی در منزل مشترک کرده است، دادگاه با توجه به محکومیت زوج به ضرب و جرح، خوف ضرر جانی و حیثیتی خوانده را مسلم انگاشته و حکم به بی‌حقی خواهان کرده است اما شعبه ۶۰ دادگاه تجدید نظر تهران اعتراض خواهان را وارد دانسته و عنوان کرده است موارد اعلام شده در حدی نیست که خوف ضرر جانی داشته باشد لذا حکم به تمکین عام و خاص زوجه کرده است.

دادخواست تمکین زوجه تقدیمی به شعبه ۲۳۹ حقوقی عمومی تهران (<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/4877>) خوانده اعلام کرده است که ایشان مرا به شدت مورد ضرب و جرح قرار داده و از منزل بیرون کرده است زوج ادعا دارد ایشان را نزده است نهایتاً استعلامی که از شعبه ۱۱۴۶ دادگاه جزایی به عمل آمده مؤید محکومیت زوج به پرداخت دیه از جهت ضرب و جرح عمدی است. دادگاه بدوی با توجه به مطالب معنونه فوق که مبین مظنه خطر برای زوجه می‌باشد دعوی خواهان را وارد تشخیص نداده و مستنداً به ماده ۱۱۱۵ قانون مدنی حکم به رد دعوی خواهان صادر شد. لیکن دادگاه تجدید نظر شعبه ۳۰ تهران برخلاف دادگاه بدوی عنوان کرده است مظنه خوف ضرر جانی یا شرافتی و یا مالی برای زوجه در فرض بازگشت به منزل مشترک قابل احراز نیست

چون دلیلی بر ایراد ضرب و جرح و صدمه عمدی بدنی مکرر وجود ندارد و محکومیت زوج به اتهام ایراد ضرب و جرح عمدی دادگاه عمومی نیز دلیلی بر تکرار این امر و مظنه خوف ضرر در شرط بازگشت زوجه به منزل نیست. از طرفی استفاده زوجه از مزایای ماده ۱۱۱۵ قانون مدنی یک امر موقتی است و زوجه نمی‌تواند با این بهانه که مورد ضرب و جرح قرار گرفته برای همیشه از این ماده قانونی استفاده کرده و از تمکین خودداری کند.

۲-۲-۴. شدت ضرب و شتم

در دادخواست تقدیمی به شعبه ۲ دادگاه حقوقی عمومی سمنان (<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/27399>) خواهان با استناد به محکومیت کیفری زوج به ضرب و جرح درخواست صدور گواهی عدم امکان سازش کرده است. در دفاعیات خوانده عنوان شده محکومیت کیفری زوج به ضرب و جرح با قسامه اثبات شده و حکم قابل اعتراض نبوده است (مقدار دیه تعیین شده کمتر از ثلث دیه است) بنابراین، نسبت به ایراد ضرب و جرحی که مستوجب عسر و جرح باشد تشکیک وارد شده و دادرسی با توجه به این که زوجه در دعوی تمکین محکوم شده و زوج پرداخت نفقه خود را اثبات کرده است استناد خواهان به سوء رفتار و ضرب و شتم را غیر وارد می‌داند: «برابر بند ۱ سند نکاحیه سوء رفتار یا سوء معاشرت مجوز طلاق و محقق شرط ضمن عقد است که به حدی باشد که ادامه زندگی را برای زوجه غیر قابل تحمل نماید لکن ضرب وارده که در مقام واخواهی از دادنامه همان شعبه صادر شده است جزئی و نمی‌تواند مثبت ادعا و مصداق بند ۲ شروط ضمن عقد باشد و عرفاً ادامه زندگی مشترک را مایطاق و غیر قابل تحمل نمی‌کند ضمن این که زوج به کرات و دفعات اظهار داشته که به زندگی خود علاقه مند و پای بند است لذا دادگاه حکم به بطلان دعوا صادر می‌نماید».

در رأی صادره از شعبه ۲۵۴ دادگاه عمومی حقوقی تهران (<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/7813>) زوجه با استناد به عسر و جرح ناشی از ضرب و جرح زوج درخواست طلاق کرده است. در لایحه تقدیمی به دادگاه زوجه عنوان کرده: «وی مکرراً مرا با اسلحه شکاری تهدید کرده است و چندین نوبت به دیوار شلیک کرده و یا با ساطور درب را تخریب کرده است. وسایل منزل را شکانده است و درب خانه و پنجره را جوش کرده، مرا از رفتن به منزل برادرم منع کرده است» و برای اثبات ادعای خود به شهادت شهود و محکومیت زوج به ضرب و جرح در دادگاه کیفری استناد کرده است. در رأی صادره عنوان شده است یک بار محکومیت کیفری به ضرب و جرح واقعیت‌های زیادی را از شرایط خانواده منعکس می‌کند لیکن فراوانی، سطح و گستردگی و میزان عمل این رفتار برای دادگاه محرز نیست تا براساس آن اتخاذ تصمیم مناسب انجام شود لذا رسیدگی بیشتر به همان دادگاه صادرکننده رأی محول می‌شود.

۲-۳. لزوم صدور رأی کیفری

ملاحظه می‌شود در تمامی آرا مورد بررسی در سه سطح بدوی، تجدید نظر و فرجام‌خواهی در رویه قضایی موجود اثبات ضرب و جرح تنها با حکم دادگاه کیفری مقدور است و سایر موارد از قبیل گواهی پزشکی قانونی یا گواهی کلانتری، شهادت شهود (اغلب به دلیل عدم مشاهده عینی ضرب توسط شاهدین و یا عدم کفایت تعداد شاهدین یا شهادت خانوادگی) مستندات قابل قبولی برای دادگاه نیست. این رویه مستند قانونی مشخصی ندارد و از این حیث مورد انتقاد است. چه بسا زوجه بتواند در دادگاه خانواده با ارائه دلیل وقوع ضرب و جرح‌های متعدد و مستمر و سوء معاشرت زوج را ثابت کند.

۳. نقد رویه قضایی کنونی

رویه قضایی کنونی نشان می‌دهد شروط شدت، تکرار و استمرار ضرب و جرح در اثبات عسر و جرح که مورد توجه قضات است، اثبات تحقق عسر و جرح به دلیل ضرب و جرح را برای زن بسیار دشوار کرده است. در رویه قضایی کنونی زوجه باید در منزلی که امکان خشونت علیه او وجود دارد به سر ببرد و شرایط را تحمل کند و پس از هر ضرب و جرح فرایند طولانی و زمان‌بر شکایت از زوج را مجزا طی کند حال آن که ممکن است هر خشونت یا ضرب و جرح به حدی نباشد که منجر به محکومیت زوج به پرداخت

دیده شود لیکن اثرات منفی روحی و جسمی فراوانی ایجاد کند، در واقع هرچند دامنه آسیب‌های زنان مواجه با خشونت خانگی از خون‌مردگی، خراش تا سوختگی و شکستگی عمیق می‌تواند باشد (هولمز^۱، ۱۳۹۷) آسیب‌های روانی آن بسیار وسیع‌اند، مانند انکار و کناره‌گیری، گنجی، ترس، افسردگی، خستگی مداوم، تنش‌های مزمن، به هم ریختن الگوی خواب و اقدام به خودکشی (هاید^۲، ۱۳۸۴) همچنین حرج معنوی روانی ناشی از فشارهای جسمانی نیز مورد توجه است، اعمال خشونت علیه زن، شامل هر اقدامی که باعث آزار جسمی، روانی و جنسی زن شود از نظر دین اسلام نیز مسئولیت سنگینی را همراه دارد (حکیمی صدر و همکاران، ۱۴۰۲). لذا رویکرد فعلی قضات به دلایلی که در ادامه خواهد آمد نیازمند بازنگری و تعدیل است.

۳-۱. دشواری اثبات آثار پنهان خشونت مستمر

خشونت به هر نوع کنشی اطلاق می‌شود که منجر به صدمه یا آسیب شده‌است (آبوت و والاس^۳، ۱۴۰۱) برخی رفتارهای خشونت‌آمیز حالت خود به خودی و بدون برنامه دارد (مانند کتک زدن بر اثر خشم) و برخی برنامه‌ریزی شده و پیچیده (گروسی، ۱۴۰۲). مطالعه‌ای مروری میان ۱۷۴ مقاله مرتبط با خشونت علیه زنان و کودکان طی ۱۰ سال گذشته در سطح جهان که در سال ۲۰۲۱ انجام شده‌است علاوه بر مشاهده افزایش بروز خشونت خانگی، پیوستگی معنا داری میان خشونت فیزیکی و پیامدهای اختلالات روانی برای زنان را نشان می‌دهد، شایع‌ترین عارضه یافته شده اختلال استرس پس از سانحه (PTSD) (دیواکومار^۴، ۲۰۲۱) است و تمام مطالعات، سلامت روان نامطلوب زن را نشان می‌دهد. افسردگی و استرس پس از سانحه رأی ج‌ترین عارضه روانی خشونت خانگی علیه زنان است، معمولاً کتک زدن نوعی تحقیر محسوب می‌شود خصوصاً زمانی که با دشنام و ناسزاگویی و تهدید لفظی همراه باشد (گروسی، ۱۴۰۲). پیامدهای غیرقابل مشاهده دیگر از قبیل محرومیت عاطفی، محدود کردن آزادی و استفاده از ناسزا و تحقیر در خشونت خانگی مشاهده می‌شود. تجربه زیسته این زنان «زندگی همراه با رنج» عنوان شده‌است (دردهای فیزیکی ناشی از ضرب و جرح و استرس و پریشانی عاطفی ناشی از رفتارهای ضد و نقیض مرد، چنین شرایطی باعث می‌شود زن مداوم در حال پایش شرایط و نگران بروز خشم و عصبانیت مرد باشد) (لی^۵، ۲۰۲۲). تکرار خشونت علیه زن ممکن است منجر به وضعیت درماندگی آموخته شده شود (غلامی و برزگر، ۱۳۹۶).

دیگر تجربه «ناامنی در زندگی روزمره» است، احساس زنانی که مدت زمان طولانی از خشونت خانگی رنج برده‌اند بیانگر مشکلات روانی و واکنش‌های عاطفی است و این مشکلات روانی منجر به خلق پایین آن‌ها شده است (حالتی که در آن فرد از نظر روانی دماغ است و در صورت شدت این حالت به افسردگی می‌انجامد) (لی، ۲۰۲۲). در پژوهش مشاهده شده زنانی که قربانی خشونت خانگی هستند در پنداشت از خود دچار ضعف بوده و خود را ناخوشایند می‌دانند درحالی‌که آن‌ها هنوز باید از کودکان مراقبت کنند و نسبت به آن‌ها احساس تعهد و وظیفه می‌کنند، بنابراین باید مداوم دنبال راهی باشند تا خود را آرام کنند همچنین این زنان تجربه حس سنگین سوگ را دارند، حس سنگین سوگ به شرایطی اشاره می‌کند که زنان تحت خشونت خانگی نمی‌توانند غم و سوگ خود را ناشی از مواجهه به خشونت کنترل کنند و در زمان تحمل خشونت روز خود را در حال اشک ریختن و سوگواری به دلیل آزرده‌گی و خشم بی‌حساب، حس غم و ناامیدی دارند. محیط خانه در این شرایط آکنده از آشفتگی و تناقض و کشمکش است (اموخابی^۶، ۲۰۲۳). این شرایط منجر به احساس ناامنی زنان در خانه می‌شود (شربتیان و همکاران، ۱۳۹۶) با این حال این زنان دریافتند ترک خانه و جدا شدن از همسر کار ساده‌ای نیست و حتی جامعه تا حدی خشونت علیه آن‌ها را می‌پذیرد (گروسی، ۱۴۰۲). جامعه عموماً خشونت در خانواده را امری خصوصی به حساب می‌آورد نه محتاج به دخالت بهزیستی و پلیس و دادگاه (آبوت و والاس، ۱۴۰۱)، پلیس اغلب این‌گونه حوادث را مشکلات خانگی به حساب می‌آورد. بنابراین، بدیهی است که این موارد در محاکم

1. Holmes

2. Hyde

3. Abbott

4. Devakumar

5. Lee

6. Omokhabi

به آسانی قابل اثبات نیست. در واقع وقتی نمودهایی از اعمال خشونت علیه زوجه به حدی می‌رسد که با پیگیری زوجه منجر به صدور رأی می‌شود عموماً این امر بیانگر وجود خشونت مستمری است که اثبات نشده است. در حالی که در آرای صادره خلاف این نتیجه دیده می‌شود گویا صدور یک مورد رأی کیفری به این معناست که زوج تنها یک بار اقدام به اعمال خشونت علیه زوجه کرده است حال آن که متعارف افرادی که اقدام به اعمال خشونت آمیز می‌کنند در وضعیت‌های مشابه مجدد آن عمل را تکرار می‌کنند و این فرض که تنها یک بار خشونت اتفاق افتاده است بعید به نظر می‌رسد. به‌ویژه که همین یک بار موجب ترغیب زوجه به طرح دعوا و صدور رأی شده باشد.

۳-۲. توجه به شأن و موقعیت خاص زوجه

برای تشخیص سلوکی که ادامه زندگی را تحمل‌ناپذیر می‌کند، باید مبنا را بر داوری عرف قرار داد نه خواسته‌های زن یا شوهر بنابراین اگر زن رفتاری را که در عرف زشتی زیادی ندارد نتواند تحمل کند، دادگاه نباید درخواست طلاق او را بپذیرد منتها عرفی که معیار ارزیابی این‌گونه اعمال قرار می‌گیرد باید متناسب با شغل و وضع خانواده و تحصیل امثال زن و شوهر باشد در واقع احساس انسانی متعارف در آن شرایط را باید در نظر گرفت (کاتوزیان، ۱۴۰۱). در آرای مورد بررسی وضعیت جسمی و روحی روانی خاص هر زن مورد توجه قرار نگرفته است در حالی که لازم است عسرورج نسبت به هر شخص با ویژگی‌های خاص او سنجیده شود. بدین معنا که در شرایط کنونی زنی که از وضعیت و شأن اجتماعی بالایی برخوردار است ممکن است با یک بار ضرب و جرح یا اعمال سایر خشونت‌های کلامی و مانند آن ادامه زندگی مشترک را برای او ناممکن سازد اما زنی دیگر در همین شرایط امکان و توان ادامه زندگی را داشته باشد. بنابراین این زنان در مواجهه با خشونت خانگی، شأن متفاوتی دارند. پژوهشی ایرانی نشان می‌دهد نگرش مردسالارانه مرد و پایگاه اقتصادی و اجتماعی زن متغیرهای تأثیرگذاری بر افزایش خشونت علیه زنان هستند (شربتیان و همکاران، ۱۳۹۶) لذا توصیه می‌شود در تشخیص عسرورج به ویژگی‌های فردی و شخصیتی طرفین نیز توجه شود. همچنین رنج روحی ناشی از مواجهه با خشونت برای افراد مختلف یکسان نیست و با استفاده از برخی شواهد و قرائن می‌توان دریافت هر فرد تا چه اندازه از خشونت که بر او تحمیل شده است، رنج می‌برد. در این مسیر ارجاع به کارشناسان با تخصص روان‌شناسی نیز می‌تواند مثمر ثمر باشد زیرا چه بسا زنی در شرایط خاص با خشونت اندک، آسیبی جبران‌ناپذیر را تجربه کند که از دیدگاه سایرین مغفول مانده باشد.

۳-۳. توجه به دشواری اثبات خشونت خانگی

زن در اثبات عسرورج خود مدعی است و باید تمام ارکان آن را در دادگاه اثبات کند ولی در مرحله اثبات این امر که این رویدادها چه اثری در روان او می‌گذارد و چه مشقتی به بار می‌آورد، زن توانایی دلیل آوردن ندارد (کاتوزیان، ۱۴۰۱). اثبات عسرورج در محاکم دارای شرایط خاصی است که به سختی تحقق آن برای قاضی محرز می‌شود همچنین هدف از وضع ماده ۱۱۳۰ و تبصره آن جلوگیری از عسرورج موجود است بنابراین زوجه نمی‌تواند به دلیل سوء‌معاشرت گذشته زوج که در حال حاضر وجود ندارد درخواست طلاق کند (عزیزی، ۱۳۹۶) این فرایند دشوار به دلیل زمان بر بودن اثبات موردی که باعث عسر و حرج وی شده و حرجی بودن شرایطی که ناشی از آن مورد بوده می‌تواند به عسر و حرج بیشتر زنان تبدیل شود (حکیمی صدر و همکاران، ۱۴۰۲) لذا می‌توان به قانون‌گذار توصیه کرد که بخشی از بار اثبات را از عهده زوجه بردارد به‌گونه‌ای که اگر محرز شود اعمال خشونت در محیط خانواده اتفاق افتاده است انتساب آن به زوج مفروض تلقی شود و زوج موظف به اثبات خلاف آن باشد. بدین ترتیب بخشی از دشواری اثبات مواردی مانند ضرب و جرح برای زوجه کاهش می‌یابد و به شکل مؤثرتری می‌تواند استمرار و تکرار خشونت و در نهایت تحقق عسرورج را ثابت کند.

در واقع بر اساس قاعده البینه علی المدعی کسی که ادعای وقوع امری را دارد باید آن را با ارائه دلیل اثبات کند و طرف مقابل از ارائه دلیل معاف است. در خصوص تشخیص مدعی در هر دعوا نظریه‌های مختلفی مطرح شده است (شکری، ۱۳۹۳). پیشنهاد ارائه شده در خصوص تغییر بار اثبات دعوا مبتنی بر نظریه‌ای است که معتقد است مدعی کسی است که خلاف ظاهر سخن می‌گوید. در واقع هنگامی که زنی در محیط خانه مورد خشونت قرار می‌گیرد. ظاهر امر بر آن است که این خشونت از جانب کسانی که در

همان خانه زندگی می‌کنند اتفاق افتاده است لذا کسی که خلاف این ظاهر ادعایی را طرح می‌کند باید نسبت به اثبات آن اقدام کند. بدیهی است پیشنهاد مذکور باید در بستر قواعد و مقررات فقهی و آیین دادرسی مورد بررسی موشکافانه قرار گیرد و با احتیاط به سوی آن گام برداشته شود تا در نهایت موجب سوء استفاده و تقلب نسبت به قانون نشود.

در این مسیر می‌توان از تجربیات سایر کشورها ضمن پرهیز از ایرادات وارد بر آن نیز سود برد. به‌عنوان مثال در انگلستان با وضع قوانین حمایتی گامی برای حمایت از این زنان برداشته شده‌است. قانون «رسیدگی به امور خانگی» اختیاراتی به دادسراها داده‌است که زنان اگر مواجهه ضرب و جرح شوهر بتوانند به سادگی، در اسرع وقت و بدون صرف هزینه زیاد به دادرسی محل خود مراجعه کنند تا قرار منع مزاحمت و ممانعت از ورود به خانه صادر شود. این قرار در موارد اضطرار قابل دسترس خواهد بود و می‌تواند در فرض لزوم با اختیار بازداشت مرد همراه باشد. هرچند در عمل وضع این قوانین فرق چندانی در وضعیت خشونت خانگی زنان در انگلستان به وجود نیاورده‌است چرا که رویه قضایی بی‌میلی قضاوت را نسبت به جلوگیری از ورود مرد به مایملک خود نشان می‌دهد و قرارهای منع غالباً بدون قرار بازداشت صادر می‌شود. بنابراین، وضعیت فعلی انگلستان در وضع قوانین در زمینه خشونت خانگی به‌گونه‌ای است که همه چاره‌های لازم را فراهم آورده است اما بدون ضمانت اجرا رها کرده است (آبوت و والاس، ۱۴۰۱). علاوه بر این استفاده از روش‌های جدید اثباتی، متناسب با فناوری‌های نوین نظیر استفاده از ساعت‌های هوشمند که بسیاری از وقایع را ثبت می‌کنند، جهت اثبات زمان و مکان وقوع حوادث پیشنهاد می‌شود.

۳-۴. تفکیک میان خشونت از سوی زوج از سایر خشونت‌ها

همان اندازه که انتظار می‌رود زوجین با یکدیگر با رفیق و مدارا برخورد کنند و احترام یکدیگر را حفظ کنند، باید برای از بین بردن حریم و برهم زدن آرامش خانواده نیز ضمانت اجرای شدیدتری اعمال کرد. بر این اساس در خصوص مجازات ضرب و جرح یا شتم باید بین ارتکاب این عمل از سوی زوج یا سایر افراد تفکیک قائل شد و زوج را مستحق مجازات بیشتری دانست. این سخت‌گیری می‌تواند هم به دلیل دشواری اثبات ارتکاب جرم از سوی زوج در محیط خصوصی خانواده باشد و هم به دلیل بی‌حرمتی نسبت به عشق و احترامی که باید در خانواده باقی بماند. در اسلام تأکید شده است، مردان نباید از قدرت و برتری که بر زنان خود دارند، مغرور شده و از آن استفاده سوء کنند، بلکه همواره به یاد والایی مقام پروردگارشان باشند (طباطبایی، ۱۳۹۵). توجه به این سخت‌گیری نسبت به مردان از سوی قانون‌گذار به کرات در سخنان مقام معظم رهبری نیز دیده می‌شود که خود نشان دهنده مسیر صحیح قانون‌گذاری برای جلوگیری از ظلم به زنان است.^۱

۳-۵. تأثیر خشونت خانگی بر فرزندان

هر چند قانون مدنی در تلاش برای حفظ بنیان خانواده و علقه نکاح، تحقق عسروجرح زن و طلاق بدین نحو را مشکل و با حفظ شرایطی ممکن ساخته است، از منظر دیگر لازم است به تأثیر سوء معاشرت مرد بر سایر اعضای خانواده توجه شود. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند همیشه خانه امن‌ترین مکان برای زنان و کودکان نیست، طبق گزارش سازمان بهداشت جهانی در بسیاری از کشورهای تحت تأثیر کووید ۱۹، سوابق خطوط کمکی نیروهای پلیس و سایر ارائه‌دهندگان خدمات نشان‌دهنده افزایش موارد گزارش شده خشونت خانگی در دوران قرنطینه بوده است (سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۲۰؛ دانش ناری و خیبری، ۱۴۰۱). این شرایط برای کودکان خطرناک‌تر است زیرا کودکان از زنان فرصت و توان کمتری برای ترک خانه دارند، احتمال کمتری دارد که بچه‌های کوچک‌تر راه‌هایی را برای کمک گرفتن بدانند یا به آن‌ها دسترسی داشته باشند.

^۱ مسئله امنیت زنان؛ امنیت در درون خانواده، زن بایست در کنار مرد احساس آرامش کند، احساس امنیت کند؛ چهاردیواری خانه محل آسایش و امنیت است. اگر رفتار شوهر جوری باشد که زن را از این احساس امنیت محروم کند، زن احساس ناامنی کند، شوهر بددنی کند یا بسیار بدتر و فجیع‌تر، دستش را به کار بیندازد، این مطلقاً قابل قبول نیست. راهش چیست؟ راهش قوانین سخت است؛ من بارها این را گفته‌ام. باید قوانین سختی [وضع شود]. اشاره‌ای کردند به قانونی که در مجلس هست؛ خب این‌ها حتماً باید دنبال بشود. ما هم سفارش می‌کنیم، شماها هم خودتان دنبال کنید. بایستی مجازات سختی متوجه مردی بشود که در داخل خانه برای زن محیط نامن به وجود می‌آورد؛ در بیرون خانه هم همین‌جور. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه‌مختلف بانوان، ۱۴۰۲/۱۰/۶ - <https://farsi.khamenei.ir/speech-contentid=54745>) آخرین مطلبی که عرض می‌کنم، این است که با همه‌ی حرف‌هایی که زدیم، با همه‌ی تعریف‌هایی که کردیم که واقعیت هم دارد، انصاف این است که در جامعه‌ی ما در درون بعضی از خانواده‌ها به زن‌ها ظلم می‌شود؛ مرد با تکیه‌ی بر توان جسمی خودش، چون صدایش کلفت‌تر است، قدش بلندتر است، بازوهایش کلفت‌تر است، زور می‌گوید به زن؛ ظلم می‌شود به زن‌ها؛ خب راهش چیست؟ چه کار کنیم؟ خانواده را هم می‌خواهیم حفظ کنیم دیگر؛ راهش این است که قوانین مربوط به داخل خانواده آنچنان محکم و قوی باشد که هیچ مردی قادر به ظلم کردن به زنان نباشد؛ بایستی قوانین، اینجا به کمک طرف مظلوم بیایند. البته موارد اندکی هم وجود دارد که عکس قضیه [است]، یعنی خانم ظلم می‌کند؛ یک موارد این جوری هم داریم؛ البته کم است و بیشتر موارد آن است که قبلاً گفتیم، امیدواریم که ان‌شاءالله همه‌ی این موارد اصلاح بشود. (بیانات در دیدار با ائمه‌مختلف بانوان، ۱۴۰۱/۱۰/۱۴ - <https://farsi.khamenei.ir/speech-contentid=51655>)

کودکانی که در خانه‌هایی با خشونت خانگی قرار داشته‌اند بعضاً دارای تجربیات مشترک و دردناکی هستند. مؤلفه‌های اصلی تجربه زیسته این کودکان «وجود موانع در یادگیری و تعامل با همسالان» و «احساس همیشگی تهدید در زندگی» عنوان شده‌است. این کودکان به دلیل فقدان امنیت در خانه قادر به تمرکز بر خواندن نیستند بنابراین در مدرسه به دلیل نمرات نامطلوب یا انحرافات رفتاری، کج‌خلق و بلا تکلیف هستند و احتمال کمتری برای دستیابی به موفقیت دارند. تعاملات خانوادگی پرتلاطم و ناسازگار منجر می‌شود ناخودآگاه تعاملات اجتماعی و دامنه آن را کاهش دهند و احساس انزوا و تنهایی داشته‌باشند، آن‌ها همیشه از این که شرایط خانوادگی‌شان توسط گروه همسالان فاش شود و مورد تمسخر قرار گیرد هراس دارند و این احساس منجر به از دست دادن اعتماد جمع و بیگانگی احساسی نسبت به همسالان می‌شود. «نقص در یادگیری» و «تنبیه مکرر» دیگر موضوعی است که فرزندان این خانواده‌ها تجربه می‌کنند.

مسئله اصلی در نقص یادگیری این است که به دلیل شرایط ناآرام هیچ‌کس در خانه به تکالیف درسی و نتایج آموزشی و تحصیلی آن‌ها اهمیت نمی‌دهد، چنانچه والدین در شرایط خلقی نابسامان متوجه نتایج تحصیلی ضعیف آن‌ها شوند اقدام به تنبیه کلامی و فیزیکی می‌کنند و این مسئله باعث می‌شود فرزندان که از خشونت خانگی در رنج هستند دچار احساس فقدان ارزشمندی شوند، برخی از این کودکان بخاطر حفاظت از مادر مدرسه را ترک و در خانه می‌مانند. بیشتر این کودکان ترس و نگرانی شدیدی را احساس می‌کنند هرچند مورد ضرب و شتم جسمی قرار نگرفته باشند و تحت احساس بدبینی شدید قرار دارند به طوری که ترجیح می‌دهند در هنگام مشاجره والدین در اتاق خود پنهان شوند و دنیای بیرون را فراموش کنند. در نهایت این کودکان زندگی یک‌نواخت و عاری از نشاطی را تجربه می‌کنند، به دلیل شرایط خانوادگی ناسازگار و جو ناآرام منزل فرزندان زمانی که در منزل هستند در تعامل با والدین نبوده و از والدین خود شیوه صحیح برقراری ارتباط یا حل مسائل مورد مشاجره را یاد نمی‌گیرند و به دلیل صدمات ناشی از خشونت خانگی مداوم ناخودآگاه به یک نگاه منفی و بدبینانه خو می‌گیرند و از اعتماد به نفس پایینی برخوردار هستند، آن‌ها تصور می‌کنند طبق مشاهدات مکرر در خانه توسط دیگران نیز مورد ضرب و شتم یا خشونت قرار می‌گیرند (لی، ۲۰۲۲) (لینک) مواجهه با مشاجره والدین و مواجهه با خشونت پدر علیه مادر به ترتیب در خطرپذیری نوجوانان و رفتارهای مخاطره‌آمیز آنان اثر مستقیم دارد. همچنین خطر قربانی خشونت بودن یا قربانی خشونت شدن را در نوجوانان افزایش می‌دهد (حقی و همکاران، ۱۳۹۶) منظور از طرح این مسئله آن است که در بررسی عسرو حرج زوجه لازم است به وضعیت سایر اعضای خانواده و تأثیر اعمال خشونت‌آمیز بر آن‌ها نیز توجه شود. فرزندان در محیطی که مادر احساس ناامنی می‌کند، احساسات ناخوشایندی را تجربه می‌کنند. مشاهده خشونت از سوی طفل هم مخاطرات متعددی را در پی دارد لذا دادگاه در تصمیم‌گیری خود باید به این وجه موضوع نیز توجه داشته باشد و تلاش کند راهی برای دور کردن افراد از این محیط یا حذف عامل ناامنی از زندگی ایشان بیابد حتی اگر در بسیاری از مواقع، راه حل مسئله مذکور ممکن است در وقوع طلاق باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی آرای صادره از دادگاه‌ها در مواجهه با درخواست طلاق از سوی زوجه به استناد عسرو حرج ویژه در مواردی که ضرب و شتم زوجه از سوی زوج به عنوان دلیل ارائه شده است، نشان می‌دهد که قضات نسبت به اثبات عسرو حرج دیدگاهی نسبتاً سخت‌گیرانه دارند. در این راستا غالب دادگاه‌ها، بر این عقیده‌اند که یک بار محکومیت کیفری زوج به پرداخت دیه به جرم ضرب و حرج همسر برای اثبات سوء‌معاشرت مستمر زوج کفایت نمی‌کند و زوجه باید با ارائه دلایل متعدد از جمله آرای محکومیت کیفری استمرار رفتار زوج را اثبات کند. علاوه بر این شدت جراحات وارده یا اعمال خشونت انجام شده باید به اندازه‌ای باشد که دادگاه را قانع کند که ادامه زندگی برای زوجه طاقت فرساست.

این میزان از سخت‌گیری از سوی دادگاه‌ها به دلایل متعدد قابل انتقاد است. نخست آن که سیاست‌گذاری‌های نظام قانونگذاری در مقام دفاع از کیان خانواده و جایگاه زن بر این امر تأکید دارند که قوانین سخت‌گیرانه‌ای برای حفظ امنیت زن در خانواده باید وضع شود. عادلانه است که سهمی از این دشواری نیز بر دوش زوج قرار داده شود. بدین منظور می‌توان چه در روبه قضایی و چه در مقام اصلاح قانون، بار اثبات وقوع خشونت در خانواده را با توجه به قرائن و شواهد نوعی یا شخصی تعدیل کرد. به عنوان مثال

هر گاه زن بتواند یک بار اعمال خشونت از سوی زوج را اثبات کرده و حکم محکومیت کیفری صادر شود در شکایت‌های بعدی به استناد آن که ظاهر عرفی موضوع نشان‌دهنده اعمال خشونت از سوی زوج است (با توجه به سابقه کیفری) بار اثبات عدم اقدام به خشونت به عهده مرد قرار بگیرد و زن از ارائه دلیل معاف شود یا نسبت به وی سخت‌گیری کمتری در اثبات موضوع انجام شود. تدابیری از این دست می‌تواند هم اثر پیشگیرانه در اعمال خشونت نسبت به زوجه در محیط خانواده را در پی داشته باشد و هم مسیر زوجه را در اثبات عسر و حرج ناشی از ضرب و شتم هموارتر سازد. علاوه بر این استفاده از ابزارهای اثباتی که در اختیار دادگاه است می‌تواند در این مسیر اثباتی به کمک دادگاه بیاید. به عنوان مثال ارجاع موضوع به کارشناسان روان‌شناسی که شدت آسیب‌های روحی ناشی از ضرب و شتم را مورد بررسی قرار داده و به دادگاه گزارش کند می‌تواند به دادگاه در تشخیص وجود خشونت مستمر کمک شایان توجهی کنند.

عدم توجه دادگاه به معیارهای شخصی و وضعیت خاص زوجه نیز مورد انتقاد است. به نظر می‌رسد تشخیص عسر و حرج در عبادات نیز امری کاملاً وابسته به شرایط و وضعیت خاص هر مکلف است. در امور حقوقی نمی‌توان تشخیص این وضعیت را به عهده مدعی آن دانست اما می‌توان به وضعیت خاص او توجه کرد. لذا در تحقق عسر و حرج می‌توان به میزان تحصیلات، موقعیت شغلی، اعتقادات و باورها، محل زندگی و باورهای خویشاوندان و اطرافیان و نظایر آن نیز توجه داشت. این امر در آرای فعلی دادگاه‌ها عمدتاً مغفول واقع می‌شود.

در نهایت می‌توان بدین گونه جمع‌بندی کرد که ظرفیت‌های فقهی و قانونی لازم برای قاضی در تشخیص عسر و حرج با استفاده از انواع قرائن، شواهد و امارات وجود دارد که اگر به کار گرفته شود می‌تواند کمک شایان توجهی در مسیر احقاق حق زنانی که مورد ظلم قرار گرفته‌اند کند. به عنوان مثال لزوم صدور رأی کیفری مبنی بر محکومیت زوج برای تحقق عسر و حرج منشا قانونی ندارد و صرفاً راهی مطمئن برای اثبات وقوع ضرب و حرج است. بنابراین، دادگاه می‌تواند بر مبنای تشخیص خود به استناد دلایل دیگر، وقوع ضرب و حرج و در نتیجه تحقق عسر و حرج را محقق بداند.

در این مسیر پیشنهاد می‌شود که مفهوم عسر و حرج برای قضات محترم دادگاه‌ها به درستی تبیین شود تا نظامی هماهنگ در تشخیص این موضوع ایجاد شود. استفاده از حضور قضات و مشاوران زن در دادگاه‌های خانواده نیز در درک صحیح وضعیت روحی و جسمی زوجه از سوی قاضی مؤثر خواهد بود و در نهایت ضروری است اشاره شود که باید پیش از رسیدن زوجه به مرحله طلاق تلاش کرد تا با ارائه مشاوره و حمایت‌های مختلف، از وقوع طلاق جلوگیری شود.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

کلیه مراحل انجام شده در مطالعه با رعایت اصول اخلاقی در پژوهش‌های انسانی انجام شده است.

مشارکت نویسندگان

نویسنده نخست وظیفه اجرای مطالعه و تهیه پیش نویس مقاله و جمع‌آوری آرای قضایی و نقد آن و پژوهش‌های جامعه‌شناسی، نویسنده دو وظیفه بازنویسی علمی و کلی، ارائه دهنده نظرات حقوقی و پیشنهادهای اصلاحی و نویسنده سه، صاحب ایده ابتدایی طرح پژوهش و وظیفه جمع‌آوری تعاریف عسر و حرج و ضرب و شتم و همکاری در نقد آرای قضایی مقاله بوده است.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

این مطالعه بدون حمایت مالی شخص یا سازمانی انجام شده است.

منابع

- اسدی، لیلا سادات، شکری، فریده. (۱۳۹۴). *آیین دادرسی امور و دعاوی خانوادگی*، تهران، دانشگاه امام صادق. آبوت پاملا، والاس کلا. (۱۴۰۱). *جامعه‌شناسی زنان* (ترجمه منیژه نجم عراقی)، تهران، نی.
- جعفری زهرا، پروین فاطمه. (۱۴۰۱). مروری بر انواع خشونت علیه زنان در ایران در بین سال‌های ۱۳۹۹ الی ۱۴۰۰. *پرستاری و مامایی*، ۲۰ (۴): ۲۶۹-۲۷۹. <https://org.doi/10.52547/unmf.20.4>
- حر عاملی، محمد ابن الحسن. (۱۳۷۴ ش). *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، قم، موسسه آل‌البیت علیه السلام
- الحسین ابن محمد، ابوالقاسم المعروف بالراغب (۱۴۱۲)، *المفردات فی غریب القرآن* (۱): ۵۶۶، دارالقلم، الشامیه دمشق
- حسینی مراغی، میر فتح. (۱۴۱۸ ق). *العناوین الفقهیة*: ۲، قم، مؤسسه النشر الإسلامی
- حقی زینب، وامقی مروثه، سجادی حمیرا، قائد امینی هارونی غلامرضا، نامداری مهرداد (۱۳۹۶). پیش بینی خطرپذیری نوجوانان بر اساس مواجهه آنها با خشونت خانگی در نوجوانان خرم آباد، *رفاه اجتماعی*، ۱۷ (۶۵): ۱۹۷-۱۱۷۱-۲۹۸۴.
- حکیمی صدر، موسی، فاطمی، لیلی و علوی، ثمانه. (۱۴۰۳). بازجستی در طلاق قضایی ناشی از عسر و حرج معنوی زوجه با تاملی در آراء قضایی. *مطالعات زن و خانواده*، ۱۲ (۲): ۱۳۴-۱۶۷. <https://org.doi/10.22051/jwfs.2024.43667.2982>.
- دانش ناری، حمیدرضا، خبیری نوغانی، اکرم. (۱۴۰۱). تحلیل حقوقی - جرم‌شناختی تأثیر پاندمی کووید ۱۹ بر خشونت خانگی (مورد مطالعه: زنان مشهد). *فقه و حقوق خانواده*، ۲۷ (۷۷): ۲۸۲-۲۵۳. <https://doi.org/10.30497/flj.2022.243684.1838>
- الزبیدی، المرتضی (۱۳۰۶)، *تاج العروس من جواهر القاموس* (۷)، بیروت دارالهدایه
- شربتیان، محمد حسن؛ دانش، پروانه؛ طوافی، پویا. (۱۳۹۶). تحلیل جامعه‌شناختی خشونت خانگی علیه زنان و رابطه آن با احساس امنیت در خانه (مطالعه موردی زنان ۱۸-۵۴ سال شهر میانه). *پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی*، ۶ (۱): ۴۷-۷۲. <https://org.doi/10.22108/ssoss.2017.21280>
- شکری فریده، شرف‌الدین شیرازی آمنه (۱۳۹۳). نحوه ی تشخیص مدعی، به منظور تحمل بار اثبات در دعاوی خانوادگی، *نشریه تعالی حقوق*، ۶ (۳): ۷-۴۲.
- صفایی، سید حسین؛ امامی، اسدالله. (۱۳۸۷). *مختصر حقوق خانواده*، تهران، میزان.
- طباطبائی، سید محمدحسین. (۱۳۹۵). *زن در قرآن*، قم، حوزه علمیه خواهران، هاجر، قم
- طباطبائی، محمد حسین. (۱۳۷۸). *تفسیر/المیزان*، ترجمه محمد باقر موسوی، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. دفتر انتشارات اسلامی
- الطریحی، الشیخ فخر الدین (۱۳۶۲)، *مجمع البحرین*، المحقق: السید احمد الحسینی، تهران انتشارات مرتضوی.
- عزیزی، صادق. (۱۳۹۶). *عسر و حرج به درخواست زوجه، قانون یار*، ۱ (۱): ۲۱۷-۲۳۳
- غلامی، حسین؛ برزگر، مهتری. (۱۳۹۶). پیش‌بینی خشونت خانگی علیه زنان و راهکارهای اتخاذی بر مبنای آن. *آموزه‌های حقوق کیفری*، ۱۴ (۱۴): ۳-۳۸
- قاضی طباطبائی، محمود؛ محسنی تبریزی، علیرضا؛ مرجایی هادی. (۱۳۸۳). *طرح ملی بررسی پدیده خشونت خانگی علیه زنان: یافته‌های اصفهان*، با همکاری وزارت علوم تحقیقات و فناوری موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی؛ تهران، مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری

قدرتی، طیبه؛ حیدری، عرفان. (۱۴۰۰). حدود عسرو حرج در پزشکی از منظر فقه اسلامی. علمی حقوق و فقه تربیت و کودک، ۲(۷)،
<https://org.doi/10.22034/JML.2021.248296>. ۲۰-۷

کاتوزیان، ناصر. (۱۴۰۱). حقوق مدنی خانواده (نکاح و طلاق)، تهران، گنج دانش.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۹). اصول کافی، ترجمه سید جواد مصطفوی، تهران، علمیه اسلامیة.

گروسی، سعیده. (۱۳۹۵). جنسیت، جامعه و جامعه‌شناسی، تهران، جامعه‌شناسان.

گودرزی، فرامرز. (۱۴۰۰). پزشکی قانونی برای دانشجویان رشته حقوق، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی، تهران، سمت.
 معین، محمد. (۱۳۸۴). فرهنگ فارسی یکجلدی محمد معین، تهران، سرایش.

میرزانی، امیر؛ فیروزی، منیژه. (۱۳۹۹). کووید ۱۹ زمینه سازی برای افزایش خشونت خانگی علیه زنان: مطالعه مروری نظام مند،
 رویش روان‌شناسی، ۹(۹)، ۲۰۵-۲۱۴.

نراقی، احمد بن محمد مهدی. (۱۴۱۷-۱۳۷۵). عوائد الایام، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. مرکز انتشارات

هاید، جانت شبیلی. (۱۳۸۴). روان‌شناسی زنان، سهم زنان در تجربه بشری، ترجمه اکرم خمسه، تهران، آگه.

هولمز، ماری. (۱۳۹۷). جنسیت و زندگی روزمره (ترجمه محمد مهدی لیبی)، تهران، افکار.

یکه کار، شیرین، آقابخشی، حبیب، حسینی حاجی بکنده، سید احمد (۱۳۹۸). زمینه‌های اجتماعی خشونت خانگی علیه زنان. مددکاری
 اجتماعی. ۸ (۳): ۴۹-۵۹

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/23050>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/25871>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/32516>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/9675>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/9675>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/28813>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/10579>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/4877>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/27399>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/7813>

References

- Al-Raghib Muhammad, A.H. (1108), *Mufradāt fī Gharīb al-Qur'ān* (1):566, Dār al-Qalam, al-Shāmiyya, Damascus. (in persian)
- Al-Ḥurr al-Āmilī, M. (1995). *Wasā'il al-Shī'a ilā Tahṣīl Masā'il al-Sharī'a* (Vol. 1). Qom, Iran: Mu'assasat Āl al-Bayt (AS). (in persian)
- Al-Turayhī, F. al-D. (n.d.). *Majma' al-baḥrayn* (Vol. 3, A. al-Ḥusaynī, Ed.). Ṭarāwāt. Tehran (in Arabic)
- Mirza Nia, A. Firoozi, M. (2020). Covid-19 as a Facilitator for increasing domestic violence against women: A systematic review study, *Rooyesh-e-Ravanshenasi*, 9(9), 205-214. magiran.com/p22195 (in persian)
- Asadi, L.S. & Shokri, F. (2017). *Procedures for family affairs and disputes*. I.S.U. Press. Tehran. (in persian).
- Azizi, S. (2017). *The Wife's Hardship and distress in divorce petition*, World Health Organization, *Ghanoon yar* (1)1:217- 233. (in persian)
- Al-Zabīd, M. (1889). *Tāj al-'Arūs min Jawāhir al-Qāmūs* (Vol. 7). Beirut: Dār al-Fikr (in arabic)
- Bih-O Lee, Pei-Yu Lee. (2022). Lived Experiences of Domestic Violence in Women and Their Children: A Phenomenological Study, *Healthcare* 10(8):1556, <https://doi.org/10.3390/healthcare10081556>
- Danesh Nari, H., & khabiri noghani, A. (2022). Legal-criminological analysis of the impact of the Covid-19 pandemic on domestic violence A case study of Mashhad women. *Biannual Journal of Family Law And Jurisprudence*, 27(77), 282-253. <https://doi.org/10.30497/flj.2022.243684.1838> (in persian)
- Devakumar, D., Palfreyman, A., Uthayakumar-Cumarasamy, A., Ullah, N., Ranasinghe, C., Minckas N., Adkarni, A., Oram, S., Osrin, D., Mannell, J. (2021). Mental health of women and children experiencing family violence in conflict settings: a mixed methods systematic review. *Confl Health*. 15(1):74. <https://doi.org/10.1186/s13031-021-00410-4>.
- Goodarzi, F. & Kiani, M. (2013). *Forensic Medicine for Law Students*, Tehran, Samat organization. (in persian)
- Ghazi Tabatabaei, M., Mohseni Tabrizi, A., Marjavi, H. (2004). *National Plan to Investigate the Phenomenon of Domestic Violence against Women: Findings of Isfahan*, in collaboration with the Ministry of Science, Research and Technology Institute of Higher Education Research and Planning; Center for Women's Participation, Tehran: Ministry of Interior, Social Affairs Office. (in persian)
- GHodrati, T., & Heydari, E. (2021). Limits of difficulty in medicine from the perspective of Islamic jurisprudence. *Modern Jurisprudence and Law*, 2(7), 20-7. <https://org.doi/10.22034/jml.2021.248296> (in persian)
- Gholami, H., & Barzegar, M. (2018). The Prediction of Domestic Violence against Women and Adopted Strategies according to Its Basis. *Criminal Law Doctrines*, 14(14), 3-38 (text in persian)
- Vameghi, M., Sajjadi, H., Ghayed Amini Harounii, G., Namdari, M. (2017). Predicting Risk Taking Behavior by Exposure to Domestic Violence Among Khorram-Abad Adolescents. *refahj*. 17(65), 171-197.

- HakimiSadr, M. , Fatemi, L. and Alavi, S. (2024). An inquiry into judicial divorce caused by wife's incorporeal hardship with a reflection on judicial opinions. *Journal of Woman and Family Studies*, 12(2), 134-167. <https://org.doi/10.22051/jwfs.2024.43667.2982>.
- Hamer, J.& Leonard, D. (1984). *Negotiating and problem:The DHSS and research on violence in marriage*, in C, Bell & H, Robbert *Social Researching: policity, problem and practice*, London: Routledge & kegan paul
- Hyde. J. S. (2005). *The Psychology of Women: Women's Contribution to the Human Experience*, translated by Akram Khamseh, Tehran: Aghe. (in persian)
- Holmes, M. (2008). *Gender and everyday life*, Tehra, Afkar. (in persian)
- Husseini Maraghi, M.F. (1997). *Al-Anawin al-Fiqhiyya (Title of Jurisprudence)(Vol. 2)*. Qom, Iran: Islamic Publishing Foundation (Muasasat al-Nashr al-Islami) .(in persian)
- Jafari, Z., Parvin, F. (2022). an overview of types of violence against women in iran between 2010 ana 2021. *Nursing and Midwifery Journal*; 20 (4):269-279. in persian)
- Katuzia, N. (2021). *Civil Right Domestic relations*, Tehran, Ganje danesh. (in persian)
- Moein, M. (2006). *Persian Dictionary Moein (One Volume): Based on the Culture of Six Volumes of Dr. Mohammad Moein*, Tehran, Sarayesh. (in persian)
- Naraghi, A. (1996). *Income of the Prophets*, Arabic, IRAN, Qom, Islamic propagation office of Qom seminary central. (in arabic)
- Shokri, F. , Shirazi, S.H.A. , (2013) How to identify the claimant in order to bear the burden of proof in family law cases, *Culmination of Law*, 6(3), 7- 42.
- Nurul, N , Syazliana, A., Maisarah, I., Normilia, A. Zaidatul, N. (2018). Factors affecting domestic violence against women: a conceptual model and research propositions. *International Journal for Studies on Children, Women, Elderly And Disabled*: 191
- Omokhabi, A. (2022), Domestic and Family Violence: Intervention through Social Work Practice, *Journal of Positive Psychology and Counselling*, 10 June 2022
- Kolini, M. (1990). *Principles of Kafi*, translated by Sayyid Javad Mostafavi, Tehran, Elmiyeh Eslamiyeh. (in persian)
- Safai .S.H.&, Emami. A. (2009). *The Concise of Family Law*, Tehran, Mizan Legal Foundatin. (in persian)
- Sharbatian, M. H., Danesh, P., & Tavafi, P. (2017). Sociological analysis of domestic violence against women and its impact on the sense of security (Case study 18 women 54 years in miyaneh). *Strategic Research on Social Problems*, 6(1), 47-72. <https://org.do/10.22108/ssoss.2017.21280>. (in persian)
- Garousi, S. (2016). *Gender, society and sociology*, Tehran, sociologists. (in persian)
- Tabatabaei, M.H. (1999). *Tafsir almizan*, translator: Tabatabaei, Mohammad Hossein, Iran, Qom Community of
- Tabatabaei, M.H. (2016). *Women in Qur'an*, Qom, Hajar Publishing Center. Teachers of Qom Seminary. Eslami Publications Office. (in persian)

Yekekar S, Aghabakhshi H, Hosseini Haji Bakande S A. (2019). Social Themes of Domestic Violence Against Women. *Socialworkmag*, 8 (3) :49-59 .

World Health Organization.(2020). Addressing violence against children, women and older people during the COVID-19 pandemic: key actions, WHO/2019-nCoV/Violence_actions/2020.1

World health organization. (2019). Violence against women Intimate partner and sexual violence against women, human reproductive program, Department of Reproductive Health and Research

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/23050>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/25871>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/32516>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/9675>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/9675>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/28813>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/10579>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/4877>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/27399>

<https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/7813>

